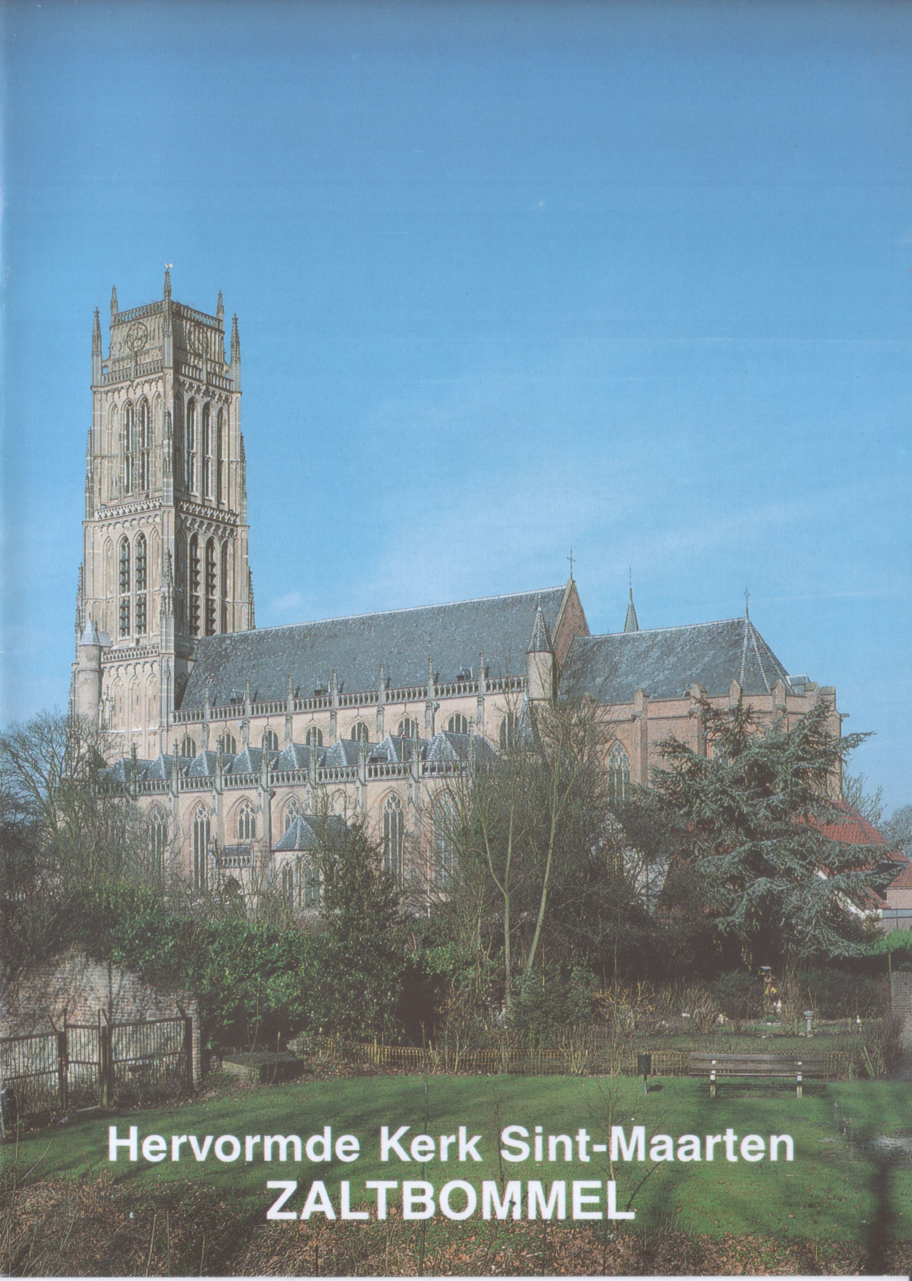

Hervormde Kerk Sint-Maarten
ZALTBOMMEL

Gezicht op Zaltbommel, eind 17e eeuw

Hervormde Kerk Sint-Maarten
ZALTBOMMEL

Provincie Gelderland — Nederland

Ligging en geschiedenis

Zaltbommel ligt op de linker oever van de rivier de Waal, een zijrivier van de Rijn. De stad is de hoofdplaats van de Bommelerwaard, een eiland tussen de Waal en de Maas. Zaltbommel wordt voor het eerst vermeld in 850, in een oorkonde waarin de uit Wadenoyen afkomstige heer Balderik aan de Utrechtse bisschop goederen schenkt. Het heet dan 'BOMELA'. De naam Zaltbommel laat zich als volgt verklaren: 'Bommel' betekent boomheuvel of boomeiland, een waarschijnlijk wat hoger gelegen stuk land in het drassige rivierengebied van de negende eeuw, begroeid met bomen. De toevoeging 'Zalt' dateert uit de tijd, dat er nog een ander Bommel belangrijk werd, het plaatsje Maasbommel, aan de rivier de Maas op ongeveer 20 km van Zaltbommel. 'Zalt' is 'zout', vanwege de zouthandel tussen Engeland en de Rijnstreek.
Over de stichting van de stad is niets bekend. In 1231 kreeg de plaats van Graaf Otto II van Gelre stadsrechten, die in 1316 door Graaf Reinald I bevestigd werden. In de tussentijd was de stad enige tijd in handen van de hertogen van Brabant geweest. Zaltbommel mocht ommuurd worden en er mocht een weekmarkt gehou-

den worden op de derde dag van de week. De nog altijd bestaande dinsdagmarkt. In een boek van de kerk van Utrecht uit 1280 vinden we de eerste vermelding van een kerk in Bommel. Er is sprake van een 'ecclesia de Bomle' en van een 'presbiter de Bomle'.
De Sint-Maarten zelf wordt voor het eerst in 1303 vermeld toen de nieuw gebouwde kerk werd verheven tot kapittelkerk met tien kanunniken. Met Pinksteren 1304 werd hij ingewijd. Van die toen ingewijde kerk is het koor van de huidige kerk nog een restant. Het is daarmee het oudste nog bestaande bouwwerk van Zaltbommel. Bij opgravingen in de jaren 1981 tot 1984 zijn funderingsresten van een voorganger van de huidige kerk gevonden. Een eenvoudige kruiskerk met de restanten van een kelder, een z.g. krypte, die vermoedelijk van omstreeks 1050 dateert (zie plattegrond pagina 8). Ook werden resten van een Merovingisch grafveld gevonden, wat erop wijst, dat op ongeveer de huidige plaats al rond 700 een, houten, kerkje gestaan zal hebben.
In 1566 werd de reformatie doorgevoerd door de hervormingsgezinde pastoor Jan van Venray. Van 1568 tot 1572 en in 1672 en 1673 werd, onder druk van respectievelijk de Spanjaarden en de Franse bezetters, tijdelijk de Rooms Katholieke eredienst hersteld.
De welvaart van de stad nam in de veertiende en vijftiende eeuw een hoge vlucht. De zestiende eeuw was de Gouden Eeuw voor Zaltbommel. Uit die tijd resteert nog een aantal fraaie Renaissancepanden. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog, de onafhankelijkheidsstrijd van de Nederlanden tegen Spanje, was de stad een belangrijke grensplaats tussen het vrije Holland en de bezette Brabantse gebieden. Die positie raakte het kwijt, toen in 1629 's Hertogenbosch op de Spanjaarden werd veroverd. Vanaf die tijd vervulde die stad de rol van grensstad en was het met de welvaart van Zaltbommel gedaan. In de twintigste eeuw ontwikkelde de stad zich, mede door de aanleg van een verkeersbrug, tot het verzorgende centrum van de hele Bommelerwaard en het deel van de Tielerwaard onmiddellijk ten noorden van de Waal. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden de Duitsers in Zaltbommel een hoofdkwartier gevestigd. In 1944 en 1945 lag de Bommelerwaard in het frontgebied. De stad Zaltbommel heeft echter, anders dan het zuiden van de Bommelerwaard, weinig oorlogsschade opgelopen.
Bekende uit Zaltbommel afkomstige mensen zijn de gebroeders Gerard en Anton Philips, de stichters van het Philipsconcern. Een neef van beide broers, Karl Marx, bezocht zijn familie zeer regelmatig. Mogelijk schreef hij een deel van Das Kapital in Zaltbommel. Een andere bekende buitenlander met Bommelse relaties was de Franse impressionistische schilder Edouard Manet, die in 1863 op het Zaltbommelse stadhuis trouwde met een Bommels meisje, Suzanne Leenhoff. Een bekende Bommelaar uit onze eeuw is de tekenares Fiep Westendorp. Haar tekeningen bij de avonturen van Jip en Janneke van Annie M.G. Schmidt zijn beroemd.

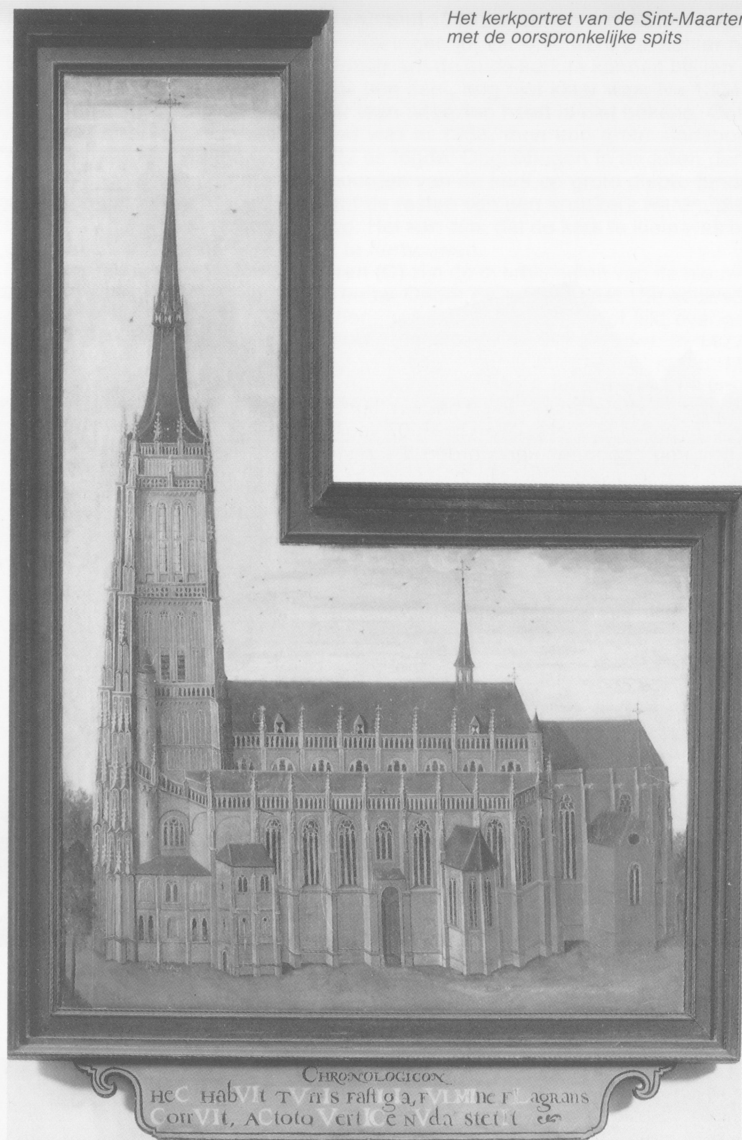
Geschiedenis van de bouw van de Sint-Maarten

De Utrechtse bisschop Bernold of Bernulphus (1027–1054) heeft in zijn bisdom vele kerken gebouwd. Daarvan zijn o.a. nog restanten over in de Pieterskerk en de Janskerk in Utrecht, de Lebuïnus in Deventer en de Sint-Maarten in Emmerich (zie Schnell, Kunstgids nr. 2112). Al deze kerken waren gebouwd in Romaanse stijl in de vorm van een kruis met onder het koor een krypte. Uit de hiervoor al genoemde opgravingen bleek, dat ook de Sint-Maarten een vergelijkbare **voorganger (A)** heeft gehad. Anders dan bij de genoemde kerken is bij de bouw van de huidige kerk geen gebruik gemaakt van die voorganger. Wel werd tufsteen hergebruikt.

Met de bouw van de huidige kerk werd rond 1300 begonnen. Het **koor van de nieuwe kerk (B)** werd met Pinksteren 1304 ingewijd. Dit koor werd pal achter het koor van de oude kerk opgetrokken, mogelijk om de oude kerk te kunnen blijven gebruiken zolang de nieuwe, althans voor een deel, nog niet klaar was. Na 1304 is aan de kerk verder gebouwd. Hoe hij er toen uitgezien heeft is niet bekend. Ook is het de vraag of de nieuwe kerk gereed was in 1368, toen een grote stadsbrand het grootste deel van Zaltbommel in de as legde. Opgravingen in de jaren dertig van de twintigste eeuw brachten ten noorden van de kerk op grote diepte funderingsresten tevoorschijn. Mogelijk dat dat de resten van een kruiskerk waren, die na de brand van 1368 niet herbouwd werd. Het kan zijn, dat de kerk te klein was opgezet en dat men besloot de kerk groter te herbouwen.
Het **koor (B)** en de z.g. **Varkenstoren (C)** zijn de overblijfselen van de nieuwe kerk. Zij dateren uit het eind van de 14e eeuw. Onder de huidige, laat 15e eeuwse, schilderingen bevinden zich nog schilderingen uit de bouwtijd. Het lijkt overigens vrij zeker, dat de gemaakte plannen maar gedeeltelijk zijn uitgevoerd. In 1427 wordt vermeld, dat er een altaar tegen de zuidkant van 'de oude toren' stond. Mogelijk verhinderden de slechte economische toestand en oorlogsomstandigheden in Gelre en de regelmatig voorkomende pestepidemieën dat de kerk voltooid kon worden. Pas rond 1440 ging het Bommel weer wat beter en werd de uit Bommel afkomstige bekende Nederrijnse bouwmeester Gisbert Schairt gevraagd een nieuw plan voor de afbouw van de kerk te maken. De hoofdopzet van Schairts plan was wel zo ongeveer als de kerk er nu uitziet, alleen de daken op de zijbeuken zijn anders ontworpen. Tussen 1440 en 1460 (in een van de muren boven de gewelven is een jaartalsteentje 1444 gevonden) is het grootste deel van de kerk gebouwd. Schairt overleed in 1452. Toen was men waarschijnlijk ook begonnen met de bouw van de **toren (D)**. Bij een stadsbrand in 1462 werd de kerk weer zwaar beschadigd. Zo werden o.a. de net gerealiseerde daken van de zijbeuken een prooi der vlammen. Na de brand ging men deze keer snel verder: er werden nieuwe daken aangebracht, de plannen daarvoor werden wat aangepast. In snel tempo werden kerk en toren nu afgebouwd. Rond 1500 waren ze klaar, de toren met een reusachtige, meer dan dertig meter hoge spits, waardoor de toren in totaal bijna honderd meter hoog was. Echt klaar was de kerk trouwens nog niet. Er waren plannen het achterste en oudste deel van de kerk, het **koor (B)**, te vervangen door een koor, dat net zo hoog was als de rest van de kerk. Dat men dat echt van plan is geweest blijkt uit verschillende aanzetten van gewelven en bogen die nog boven de huidige gewelven van het koor op zolder te zien zijn. Vermoedelijk heeft men echter na de brand van 1462 niet meer verwacht dat het koor vervangen zou worden. Aan het eind van de vijftiende eeuw heeft men n.l. de hele kerk inwendig van schilderingen voorzien, over het oudere werk in het koor heen. Op die manier werd geprobeerd van de kerk een eenheid te maken. Op Hemelvaartsdag 1538 sloeg de bliksem in de spits, die door de daarop volgende brand geheel verwoest werd. Pas in 1558 was een bescheiden opvolger klaar. In 1696 werd deze, opnieuw door blikseminslag, vernield. Met een loterij werd geprobeerd geld voor herbouw in te zamelen. Er werd ook met herbouw gestart. Echter, in 1708 werd het werk stilgelegd en nooit meer hervat. De toen gerealiseerde onderbouw van een nieuwe spits werd bij een restauratie aan het begin van de twintigste eeuw verwijderd.

Gezicht op het koor vanuit het noorden

Het kerkportret van de Sint-Maarten met de oorspronkelijke spits

Aan de Sint-Maarten is in de loop der jaren heel wat verbouwd en gerepareerd. Zo werd in 1599 de hele kerk van binnen wit geschilderd om hem een wat protestanter aanzien te geven. Om die reden werden ook de altaren verwijderd. De restanten daarvan zijn overigens sinds de laatste restauratie weer zichtbaar tegen de pilaren tussen middenschip en zijbeuken. Toen de Fransen onder generaal Turenne in 1672 Zaltbommel bezetten werd de kerk onmiddellijk aan de roomskatholieken teruggegeven. De hervormden kregen de kerk een jaar later al weer terug. Zij begonnen nu met een flinke opknapbeurt van het interieur. De huidige **preekstoel (14)** werd aangebracht en de vroeg vijftiende eeuwse **koorbanken (10)**, die tot die tijd in het koor gestaan moeten hebben, werden vertimmerd tot banken voor de belangrijkste inwoners van de stad. Tot het begin van de twintigste eeuw ging het alleen maar steeds slechter met de kerk. Er werd te weinig onderhoud gepleegd en bijvoorbeeld de dakruiter, een sierlijk torentje op het dak van het schip, werd na demontage in 1799 niet meer hersteld. In 1852 werd nog wel de bouwvallige vijftiende eeuwse sacristie vervangen door een grotere, gepleisterde consistoriekamer en tussen 1855 en 1857 werden alle gewelfschilderingen op een nogal ruwe manier overgeschilderd. In 1867 behandelde de gemeenteraad een voorstel de toren vanwege bouwvalligheid af te breken. Dit vond de Raad toch al te gortig, maar het duurde tot 1907 voor eindelijk met een grote restauratie van de toren begonnen kon worden. De restauratie werd in 1917 voltooid. De kerk stond er nog steeds heel slecht bij. Het zou tot 1937 duren voor, dankzij giften van de Koninklijke Familie en de gebroeders Philips, met het herstel van de kerk kon worden begonnen. In 1943 werd het herstel als gevolg van de oorlogsomstandigheden gestaakt.
Na de oorlog was er geen geld om de restauratie voort te zetten. Dat duurde tot 1977, toen ook de toren weer een grote restauratiebeurt moest hebben, gevolg van onjuist gebruik van (roestend) ijzer bij de restauratie in het begin van de eeuw. In 1985 was de restauratie klaar en kon de kerk door Z.K.H. Prins Claus der Nederlanden worden heropend. De Sint-Maarten is daarmee weer het meest complete voorbeeld van de Nederrijnse of Gelderse gotiek. Deze stijl is wat soberder dan de Brabantse gotiek, waarvan de Sint-Janskerk in 's–Hertogenbosch het belangrijkste Nederlandse voorbeeld is.

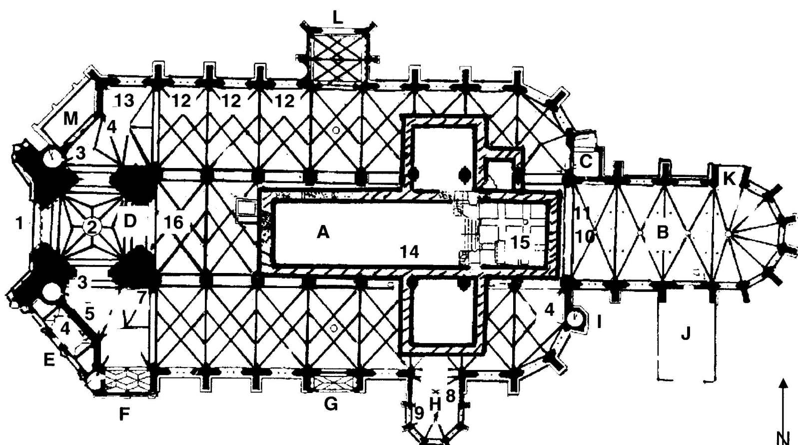
Beschrijving van het gebouw
Hoe is het mogelijk, dat in zo'n kleine stad zo'n grote kerk is gebouwd? Als we ons deze vraag stellen, moeten we ons realiseren, dat Zaltbommel in de Middeleeuwen helemaal niet zo'n kleine stad was. Het behoorde met Tiel, Nijmegen en Zutphen tot de grotere steden van het hertogdom Gelre.
Het gebouw is gedeeltelijk van baksteen, gedeeltelijk van tufsteen en, sinds de laatste restauratie, gedeeltelijk van de Italiaanse steensoort peperino duro gemaakt. In de toren is ook mergel verwerkt. Het geheel wekt een tufstenen indruk.
De toren heeft vijf vierkante geledingen met in het grondplan vier overhoeks geplaatste steunberen. De onderste geleding is aan drie zijden in de kerk ingebouwd. In de westgevel bevindt zich een dubbel entreeportaal met een groot spitsboogvenster. De tweede, derde en vierde geleding hebben in elke gevel vier spitsboognissen, die op de tweede geleding als blindnissen zijn uitgevoerd. Bij de derde en vierde geleding zijn de twee middelste nissen in de gevels open en dienen als galmgaten voor de in de toren opgehangen klokken. De geheel gesloten bovenste geleding is met ongeveer 7 meter hoogte aanmerkelijk lager dan de andere vier, die ongeveer veertien meter hoog zijn. Op de gevels van de bovenste geleding zijn

sinds het begin van de twintigste eeuw de wijzerplaten van het uurwerk aangebracht. De toren is afgedekt met een laag tentdakje uit dezelfde periode. Tussen de westelijke steunberen en de noord- en de zuidwand van de onderste twee geledingen zijn ronde traptorens gebouwd.
De kerk is een basiliek met een driebeukig schip en een éénbeukig koor. Het gewelf in het koor is op het hoogste punt ruim 16 meter hoog, het middenschip 19,5 meter. De kruisribgewelven van het koor hebben zeer fraaie sluitstenen, van oost naar

Legenda bij de plattegrond

A Voorganger van de huidige kerk, 11e eeuw
B Koor, gewijd 1304
C Varkenstoren
D Toren
E Voormalig knekelhuis
F Van Rossemkoor
G Zuidportaal
H Van Balverenkoor of Heilig Graf kapel
I Uilentoren
J Voormalige sacristie
K Kluis
L Noordportaal
M Voormalige doopkapel

1 Hoofdingang
2 Klokluik
3 Wapen van de stad Zaltbommel
4 Schilderingen met de heilige Christoffel
5 Schildering van de legende van de drie levende en de drie dode koningen
6 Doopvont
7 Schilderij van de Sint-Maarten met de oorspronkelijke spits
8 Rouwbord van de familie De Virieu
9 Beeldje van Jet Stikkers, voorstellende Sint Maarten en de bedelaar
10 15e eeuwse koorbanken
11 Schildering van het laatste oordeel
12 Wandborden met de lijst van predikanten
13 Torenklok
14 Preekstoel
15 Basement van een zuil van de vroegere krypte

west voorstellende: *God de Vader, Maria met Kind, Christus en Sint Laurentius.* In middenschip en zijbeuken vinden we netgewelven.
Tegen de kerk staan verschillende uitbouwen. Bij de aansluiting van de zuidbeuk tegen de toren vinden we het **knekelhuis (E)**. Tijdens de restauratie bleek voor deze vroegere kapel (die pas in later tijd voor het bewaren van beenderen uit geruimde graven werd gebruikt) geen verantwoorde reconstructie gemaakt te kunnen worden, waarna besloten is het knekelhuis alleen maar te consolideren. Direct naast het knekelhuis staat een rechthoekige kapel, bekend als het **Van Rossemkoor (F)**, naar de Bommelse familie waarvan veldheer Marten (1478–1555), maarschalk van eerst de Hertog van Gelre en later van Keizer Karel V, de bekendste was. Iets verder naar het oosten staat een bescheiden **zuidportaal (G)**, met een netgewelfje. Vlak daarnaast vinden we weer een kapel, het **Van Balverenkoor** of **Heilig Grafkapel (H)**. Ongeveer op de overgang van de zuidbeuk naar het koor staat op een wat onlogische, nog niet verklaarde, plaats een traptoren, de z.g. **Uilentoren (I)**. De vroegere **sacristie (J)** aan de zuidkant van het koor is bij de bouwgeschiedenis al ter sprake gekomen. Boven het huidige dak zien we de aanzet van het vroegere dak. Aan de noordkant van het koor bevindt zich een vijftiende eeuwse **kluis (K)**. In de hoek tussen het koor en de noordbeuk staat de bij de bouwgeschiedenis genoemde **Varkenstoren (C)**, een vierkante traptoren, met er tegenaan een uitkragend erkertje, dat vermoedelijk rond 1600 is gebouwd voor een blaasbalg van een orgel dat in deze hoek van de kerk hing. Tegenover het zuidportaal staat het wat grotere laat-gotische **noordportaal (L)** met een fraai netgewelf. Dit portaal met zijn z.g. accoladebogen is bij de laatste restauratie ingrijpend gereconstrueerd. Tegen de noordkant van de toren staat tenslotte de in de twintigste eeuw geheel vernieuwde **voormalige doopkapel (M)**.

Rondgang door de kerk
Voor de rondgang kan het beste de afgedrukte plattegrond van de kerk gebruikt worden.
We komen de kerk binnen door de **hoofdingang (1)** onder de toren. Het beschilderde houten tochtportaal dateert uit 1612. De beschildering kwam bij de laatste restauratie te voorschijn onder een bruine 19e eeuwse laag. Ook het noord- en het zuidportaal hebben een dergelijke, voor Nederland unieke, beschildering. Het houten **klokluik (2)** in het gewelf van het torenportaal is bij de afronding van de restauratie geschilderd. Het stelt de komeet van Halley voor, die eens in de 76 jaar zichtbaar is. Zo ook in 1985. Aardig is, dat hij ook in 1304, het jaar van de inwijding van de kerk, te zien is geweest. Op de eerste verdieping van de toren bevindt zich de zogenaamde 'kanunnikenzaal' of 'kapittelzaal'. Hier staat het uurwerk van de torenklokken opgesteld. Op de tweede verdieping hangen drie klokken, terwijl op de derde verdieping nog een vierde klok hangt. Gaan we vanuit het torenportaal links de kerk in, dan komen we bij de deur naar de toreningang met erboven een afbeelding van het **wapen van de stad Zaltbommel (3)**. Ook aan de andere kant van het portaal vinden we een dergelijke ingang met wapen. Hiernaast is een kiosk, waar ansichtkaarten, boekjes en andere artikelen over de Sint-Maarten te koop zijn. Deze kiosk bevindt zich in het voormalige **knekelhuis (E)**. Op een van de muren zien we een van de drie in de kerk voorkomende afbeeldingen van de **heilige Christoffel (4)**. Op de buitenwand van de kiosk is een schildering uit de tweede helft van de 15e eeuw van de legende van de **drie levende en de drie dode koningen (5)**. Een memento mori: een waarschuwing voor de sterfelijkheid van de mens. Naast de kiosk is het **Van Rossemkoor (F)**, een kapel met een ver-

dieping, die door fraai versierde gotische bogen is geopend naar de zuidbeuk. De verdieping is bereikbaar door een gemetseld trapje tussen het knekelhuis en de kapel. In de kapel bevindt zich een zandstenen **doopvont (6)** van rond 1500. Op de doopvont staan acht bijbelse voorstellingen: *1. Adam en Eva, 2. de Ark van Noach, 3. Abrahams offer, 4. Jacob en de engel, 5. David en Goliath, 6. Mozes die de tafelen der wet ontvangt, 7. de besnijdenis van Jezus, en 8. de doop van Jezus door Johannes de Doper*. Tegenover de Van Rossemkapel bevindt zich een **schilderij van de Sint-Maarten (7)** met de eerste, in 1538 door bliksem verwoeste, spits. Dit schilderij dateert vermoedelijk van rond 1550, toen men bezig was met de bouw van een nieuwe, minder hoge spits. Voorbij het **houten zuidportaal (G)** vinden we het **Van Balverenkoor (H)**, ook wel Heilig Grafkapel genoemd. Eronder bevinden zich niet meer toegankelijke grafkelders. De kapel wordt sinds 1995 gebruikt als dagkapel, waar de bezoeker een moment van rust en bezinning kan vinden. De ribben van het gewelfje rusten op acht versierde kraagstenen, met van oost naar west de volgende figuren: *1. Habakuk met pappot, op de vlucht voor een engel, 2. man met snaarinstrument, 3. Mozes met de tafelen der wet, 4. man met orgel, 5. man met viola en tekst 'Joseph', 6. man met klokkenspel, 7. Koning David met de harp en opschrift 'Rex', en tenslotte 8. Daniël in de leeuwenkuil*. In de kapel hangt een fraai laat 18e eeuws **rouwbord (8)** van de belangrijke Zaltbommelse familie De Virieu. In de kapel vinden we een kopie van een **bronzen beeldje (9)** van Jet Stikkers dat aan Prins Claus der Nederlanden is aangeboden bij de heropening van de kerk na de laatste restauratie op 20 september 1985. Het is een moderne verbeelding van Sint Maarten en de bedelaar. Verlaten we het Van Balverenkoor, dan komen we enkele zeventiende eeuwse herenbanken tegen. Op de scheiding van schip en koor staan de vroeg vijftiende eeuwse **koorbanken (10)**. Waarschijnlijk zijn het de oudste koorbanken van Nederland, die oorspronkelijk in het koor stonden opgesteld. Na de hervorming zijn ze vertimmerd tot een dubbele rij. De panelen hebben voorstellingen in zorgvuldig uit-

Het Van Balverenkoor

Het doopvont

Gewelven op de scheiding van middenschip en koor

Interieur van de Sint-Maarten vanuit het middenschip naar het oosten met schildering van 'het laatste oordeel'

gevoerd reliëfwerk, voorstellende de *Heiligen Barbara, Dorothea, Laurentius, Maria Magdalena, Catharina en Sint Maarten*. In het **koor (B)** is tijdens de laatste restauratie de zogenaamde winterkerk ingebouwd. Deze hedendaagse 'doos' is bedoeld om het mogelijk te maken dat ook in de winter in de Sint-Maarten gekerkt kan worden, zonder dat de hele kerk verwarmd hoeft te worden. Er is over deze oplossing veel te doen geweest. Los van deze discussie kan geconstateerd worden, dat de winterkerk voor heel wat doeleinden geschikt is en intensief gebruikt wordt (en niet alleen in de winter). Bovendien is hij zodanig geconstrueerd, dat hij zonder schade aan te brengen aan de kerk op ieder gewenst moment weer verwijderd kan worden. De beschildering van het koor dateert niet uit de bouwtijd, maar is aangebracht bij de voltooing van de rest van de kerk, toen duidelijk werd, dat het koor niet vervangen zou worden. In de noordgevel van het koor vinden we een vroeg vijftiende eeuwse **kluis (K)**, waarin Aleid van Veen enige jaren in afzondering en meditatie doorbracht. Boven de koorbanken, op de grens van middenschip en koor vinden we een **schildering van het laatste oordeel (11)** dat uit de vijftiende eeuw dateert. De schildering is tegelijkertijd aangebracht met de gewelfschilderingen in het schip. Voorbij het houten noordportaal zien we **drie borden (12)** met een lijst van predikanten sinds de hervorming. De kapel in de hoek van de noordbeuk en de toren is de vroegere **doopkapel (M)**. In de twintigste eeuw is hij geheel herbouwd. In deze hoek van de kerk zien we een van de grote **torenklokken (13)**. Hij dateert uit 1634 en is, omdat hij is gescheurd en dus geen dienst meer kan doen, vervangen door een kopie uit 1982. Tegen een aantal pijlers van het middenschip vinden we de restanten van afgehakte altaren en in een pijler tegenover het zuidportaal een nisje, dat waarschijnlijk een wijwaterbakje is geweest. De kerk heeft een barokke **preekstoel (14)** uit 1679, waarvan het klankbord in 1736 is vergroot. Op de preekstoel bevinden zich wapenschilden: het middelste is het wapen van Zaltbommel, links en rechts hiervan de wapens van de belangrijke Bommelse families Van Herwijnen en Van Loenen. Verder onder de trap een niet versierd wapen en een wapen met het jaartal 1679. Aan de achterkant van de preekstoel staat het monogram DVL, van Dirck van Loon, de maker van het geheel.

Gezicht op de preekstoel

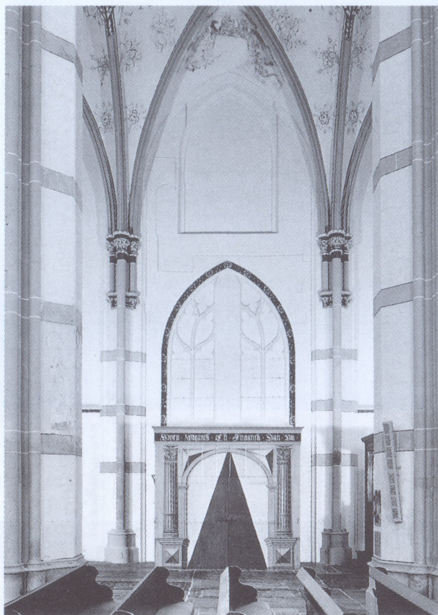
De tot herenbanken verbouwde koorbanken

Tussen de preekstoel en de vroegere koorbanken bevindt zich een rooster waaronder het **basement van een zuil van de krypte (15)** van de voorganger van de huidige kerk uit de elfde eeuw te zien is. De kerkvloer is voor een deel voorzien van fraaie grafzerken en voor een deel belegd met blauwe hardstenen tegels. De 16e, 17e en 18e eeuwse grafzerken liggen naar alle waarschijnlijkheid sinds de 19e eeuw niet meer op hun oorspronkelijke plaats.

Het orgel (16)

Al voor 1572 was er een klein orgel in het koor. Nadat de kerk na de reformatie in hervormde handen was overgegaan werd het orgel in 1590 uitgebreid door De Swart en verplaatst naar de omgeving van het noordportaal. Daar voldeed het niet, zodat het in 1631 opnieuw werd verplaatst naar de huidige plaats. In 1723 werd het orgel vervolgens vergroot door orgelbouwer Verhofstad. Toch bleef men ontevreden, zodat men ging denken over de bouw van een heel nieuw orgel. In 1783 waren er besprekingen met orgelbouwer Andries Wolfferts uit Rotterdam. Hij maakte plannen voor een nieuw orgel met de klank en opbouw uit de tijd van Johann Sebastian Bach (1685–1750). De bouw van het nieuwe orgel begon in 1786. Het orgel kreeg 35 stemmen, verdeeld over drie manualen en een pedaal. Van het oude orgel werd wel wat hergebruikt, o.a. een aantal pijpen. In 1795 was het Bommelse orgel nog steeds niet klaar. Daarom werd een andere orgelbouwer, F. G. Heyneman uit Nijmegen, in de arm genomen, die het, met enkele geringe aanpassingen, in 1796 afmaakte. Daarna werd het orgel nog in 1860 (door Naber en Van Puffelen) en in 1905 gewijzigd, echter zonder aantasting van het eigen karakter van het instrument. In 1944 werd het orgel gedemonteerd omdat Zaltbommel in oorlogsgebied kwam te liggen en de Duitse bezetter overwoog de toren op te blazen. Gelukkig bleef dat lot de Sint-Maarten bespaard en kon tussen 1945 en 1947 het orgel provisorisch worden hersteld door de firma J. de Koff en Zoon uit Utrecht. Een totale restauratie moest wachten op restauratie van de kerk. Daardoor duurde het tot de jaren 1981–1985 voor de restauratie door firma Blank & Zoon uit Herwijnen kon plaatsvinden. Het orgel is na de restauratie weer geschilderd in de

Noordbeuk richting voormalige doopkapel met de luidklok en een van de drie schilderingen van de heilige Christoffel

Gezicht op het noordportaal

oorspronkelijke kleuren, horend bij de, oorspronkelijk uit Frankrijk afkomstige, Lodewijk XVI-stijl, waarin de kast is uitgevoerd. Als adviseur bij dit herstel trad de bekende orgeldeskundige Klaas Bolt op. Het orgel bestaat uit hoofdwerk, rugwerk of rugpositief, bovenwerk en pedaalwerk. Het behoort tot de belangrijkste orgels in Nederland uit de tijd van Bach.

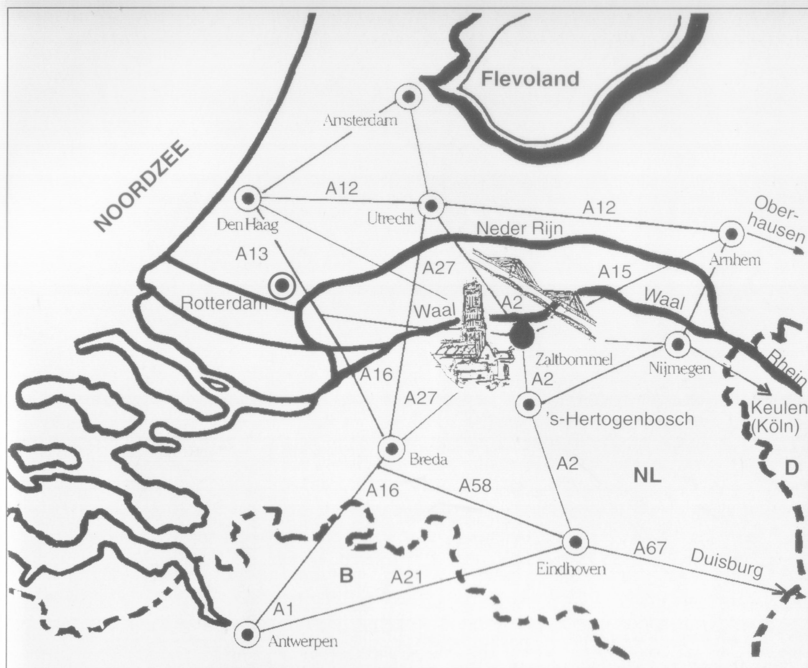
drs. ir. Kees Metz

Literatuur: Beckering Vinckers, J., Episoden uit de bouwgeschiedenis van de St. Martenskerk binnen de stad Saltboemel, 1931. – Vermeulen, F. A. J., De Bommelerwaard, deel III, eerste stuk, eerste aflevering van de geïllustreerde beschrijving van de nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, 's-Gravenhage, 1932. – Beckering Vinckers, J., De historische schoonheid van Zaltbommel, Amsterdam, 1944. – Metz, K., De Sint Maarten te Zaltbommel, Zaltbommel, 1979. – Smeenk, D. J., De Sint Maartenskerk van Zaltbommel, Zaltbommel, 1986. – Sint Maarten Bulletin nrs. 1 t/m 25, Zaltbommel, 1980 – 1994. – Metz, K., Het gezicht van Nederland, Zaltbommel, Abcoude, 1993.

Fotos: Andreas Lechtape, Münster

16e eeuwse grafzerk van Wolter van Baexem en zijn vrouw Peter van Echtelt

Ligging van Zaltbommel in Belgie

Voorzijde van de omslag: *De Sint Maarten vanuit het zuid-oosten*

Achterzijde van de omslag: *Gezicht op het orgel, naar het westen*

Abonnement: Op deze reeks "Kleine gidsen voor kunstmonumenten" als kerken, kastelen en collecties in het Middeneuropese cultuurgebied kan men zich bij de uitgeverij abonneren. Zij werd opgericht door Dr. Hugo Schnell † und Dr. Johannes Steiner †.

Schnell, gids Nr. 2137 1e druk 1996

Leibnizstraße 13, D-93055 Regensburg – Druk: Erhardi Druck GmbH Regensburg

